

Розповсюдження рослин роду Чемериця

Г.І.Мельник, А.Р.Грицик

Івано-Франківський національний медичний університет, кафедра фармації
Івано-Франківськ, Україна

У статті подані результати фітоценотичного дослідження територій Івано-Франківської та Львівської областей. Проведені обстеження свідчать про те, що види роду Чемериця можуть бути потенційно сировинними, однак для визначення стану їх ресурсів необхідно виконати додаткові дослідження.

Ключові слова: чемериця, види, розповсюдження.

ВСТУП

Сучасний розвиток науки дозволяє більш повно досліджувати речовини рослинного походження та вивчати їх фармакологічну дію. Це спонукає до детальнішого вивчення сировинних запасів видів, які поширені на Україні. Рослини роду Чемериця з давніх часів застосовувались з лікувальною метою.

Види роду Чемериця поширені в помірних широтах Євразійського та Північноамериканського континентів [5, 8]. Серед євразійських видів найбільш вивченими є чемериця (ч.) біла, ч. Лобелієва, ч. чорна. Ч. біла — це рослина гірської місцевості, яка поширена в горах Центральної і Південної Європи, росте групами на альпійських луках на висоті між 800 і 2400 м. [4, 5, 8]. Ч. Лобелієва найбільш поширена в горах Середньої Європи, Середньої Італії і Балканського півострова, на території Румунії, Польщі, України, північної і середньої смуги європейської частини Росії, на Кавказі, Закавказзі, у межах північної частини Малої Азії, Тянь-Шаню, Північної Азії до Даурії, Далекого Сходу, Північної Монголії, Північного Китаю, Японії, Північної Америки. Вона росте в лісовій зоні, на лісових галявинах та заливних луках, у розріджених хвойних і змішаних лісах, лісостепових березняках та на берегах рік [1, 4,

5, 8]. Ч. чорна поширена на території Середньої Європи, європейської частини Росії, Сибіру, Далекого Сходу, Маньчжурії, Північного Китаю, Кореї, Японії [2, 4, 5, 8].

На території України зростають такі види роду Чемериця: ч. біла, ч. Лобелієва, ч. чорна. Рослини роду Чемериця флори України поширені в Розточчі та Опіллі, у Лісостепу, на Поліссі, Прикарпатті та в Карпатах, рідше в північній частині Степу на Лівобережжі. Переважно ростуть на болотистих місцях у лісах та на узліссях, в чагарниках, на заливних луках та по берегах річок, у лісовій зоні та на альпійських луках Карпат [2, 4, 5, 8].

Ч. біла зростає в лісах Закарпаття, Карпат і Прикарпаття, на карпатських альпійських луках, переважно на висоті 800-2400 м н.р.м. Рослини краще розвиваються на вологих луках, у лісах, серед чагарників. Зустрічається поодинокі або групами по кілька особин, іноді утворює суцільні зарості [2, 4, 5, 8].

Ч. Лобелієва зростає на Поліссі, у лісостепових районах і в Карпатах — від підніжжя до зони криволісся, а також у лівобережному злаково-луговому Степу, але виключно по долинах річок. Зустрічається на вологих лісистих луках, на перезволожених місцях по узліссях та чагарниках. Росте групами по кілька особин або утворює суцільні зарості [4, 5, 7, 8].

Ч. чорна — це рідкісний вид, запаси якого помітно скорочуються. В Україні звичайно росте в лісостепових районах, рідше в Поліссі, зрідка трапляється по долинах річок і в північній частині лівобережного Степу. Переважно зустрічається по лісах та чагарниках, на лісових галявинах, у рівнинній частині країни. В основному росте одноосібно або групами по кілька особин на опідзолених чорноземах в умовах глибокого залягання ґрунтових вод або глибоких малогумусних чорноземах або сірих опідзолених ґрунтах з вмістом гумусу 1-4%, займаючи площу 50-100 м² [4-6, 8].

Види роду Чемериця — це багаторічні трав'янисті рослини з товстим коротким верти-

кальним кореневищем і численними жовто-бурими шнуроподібними коренями. Стебло пряме, товсте, високе, округле, у верхній частині опушене і несе на собі спіральні розміщені листя. При основі стебло оточене волокнистими рештками торішніх листків. Листки великі, вздовж складчасті та звужені донизу в широкі піхви. Квіти зібрані в пірамідальну волоть. Оцвітину з 6 листочків, що зрослися при основі в дуже коротеньку трубочку, залишається при плодах. Тичинок 6, пиляки нитковидні, зав'яз з трьома стовпчиками. Плід — до середини трироздільна коробочка. Насіння довгасте, сплюснене, крилате, ясно-буре. Всі частини рослини отруйні [4, 5, 8].

Ч. біла — багатолітня трав'яниста рослина з вертикальним товстим одоголовим кореневищем, від якого відходить безліч мотузкоподібних коренів. Стебло — простояче, циліндричне, 50-150 см заввишки, верхня частина якого густо і коротко опушена. Листки

вздовж складчасті, зверху голі, зісподу коротко опушені. Суцвіття — волоть, вісь і гілочки з квітконіжками якого коротко опушені, квітки зсередини брудно-білі, зовні зеленуваті, тичинки майже в три рази коротші від оцвітини. Коробочка яйцевидно-еліптична, тригранна, загострена, розсіяно-опушена. Цвіте з червня по серпень [2, 4, 5, 8].

Ч. Лобелієва — багатолітня трав'яниста рослина з вертикальним коротким та товстим, часто багатоголовим кореневищем і численними мотузкоподібними коренями. У неї пряме грубе порожнисте стебло, до 1,75 м заввишки, що при основі оточене рештками старих листків. Листки великі, гофровані, цілюнокраї, з довгими трубчастими піхвами, верхні — ланцетні, загострені, нижні — широкоеліптичні. Суцвіття — опушена пірамідальна волоть з жовтувато-зеленуватою оцвітинуою. Плід — яйцевидно-тригранна коробочка. Цвіте в червні-серпні, плоди досягають у серпні-вересні [4, 5, 7, 8].



Рис. 1. Карта розміщення рослин роду Чемериця.

Примітки:



— Чемериця Лобелієва;



— Чемериця чорна;



— Чемериця біла.

Ч. чорна — багатолітня трав'яниста рослина 70-130 см заввишки, з циліндричним порожнистим стеблом, яке вгорі м'яко опушене. На стеблі спіральні розміщені голі, вздовж складчасті листки. Кореневище — коротке, вертикальне, з нижнього боку якого знаходяться шнуроподібні корені. Суцвіття — вузька волоть з темно-пурпуровою оцвітиною. Плід — яйцевидна тригранна гола коробочка. Цвіте в червні-липні [4, 5, 8].

Враховуючи розповсюдження видів роду Чемериця на території України, перспективним є вивчення їх сировинної бази на Прикарпатті та Карпатах.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою встановлення місць зростання видів роду Чемериця нами в 2006-2008 рр. було проведено геоботанічне дослідження територій Івано-Франківської та Львівської областей. Вивчались рослинні угруповання, їхній склад і структура.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Проведені фітоценотичні дослідження територій Івано-Франківської та Львівської областей показали, що види роду Чемериця ростуть на вогких місцях, у листяних і мішаних лісах, серед чагарників, на вологих луках, узліссях, берегах водойм.

На алювіальних відкладах заплави і нижніх терас, днищах балок рівнинної частини Івано-Франківської та Львівської областей переважають лучні та лучно-болотні ґрунти. Вміст гумусу становить від 2,48% до 3,5%. Види роду Чемериця зростають на середньокислих ґрунтах з рН 3,6-4,8. Висока кислотність пригнічує ріст і розвиток рослин.

При геоботанічному обстеженні території Івано-Франківської та Львівської областей було встановлено дев'ять місць зростання видів роду Чемериця (рис. 1).

У Калуському та Надвірнянському районах знайдено рослинне угруповання виду ч. білої (*Veratrum album* L.). Вона зростає в с. Бабин-Зарічний, с. Верхня, с. Микуличин, с. Хом'як. Росте біля берегів водойм, серед чагарників. У досліджуваному регіоні формує зріджені зарості площею 0,3 га. Частота трапляння у фітоценозі нерівномірна, відповідно до цього коефіцієнт трапляння дорівнює 40%. За шкалою розміщення в рослинному угрупованні ч. біла росте дифузно на значній площі (рис. 2А).

Проективне покриття виду, як правило, не перевищує 5%. Разом із ч. білою в природних фітосистемах зустрічаються види: М'ята водяна (*Menta aquatica* L.), Хвощ болотний (*Equisetum palustre* L.), Гадючник в'язолистий (*Filipendula ulmaria* L.), Гірчак плямистий (*Persicaria maculosa* S F Gray), Перстач прямостоячий (*Potentilla erecta* L.), Гірчак перцевий (*Persicaria hydropiper* L.), Череда трироздільна (*Bidens tripartite* L.).

У Жидачівському районі Львівської області та Тисменицькому районі Івано-Франківської області виявлено рослинне угруповання виду ч. Лобелієвої (*Veratrum lobelianum* Bernh.). Вона росте серед чагарників, в листяних і мішаних лісах.

У Тисменицькому районі були виявлені місця зростання ч. Лобелієвої (*Veratrum lobelianum* Bernh.) у с. Марківці, с. Діброва, с.м.т. Отинія. У досліджуваних регіонах формує розріджені стрічкоподібні зарості площею 1,2 га. Частота трапляння у фітоценозі рівномірна, відповідно до цього коефіцієнт трапляння дорівнює 50%. У рослинних угрупованнях вона росте групою дифузно поодинокі в фітоценозі на значній площі (рис. 2Б). Проективне покриття виду, як правило, не перевищує 8%. Найширше у фітоценозі представлені види: Родовик лікарський (*Sanguisorba officinalis* L.), Чистотіл великий (*Chelidonium majus* L.), Сухоцвіт багновий (*Gnaphalium uliginosum* L.), Гірчак перцевий (*Persicaria hydropiper* L.), Череда трироздільна (*Bidens tripartite* L.), Пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare* L.), Конвалія травне-

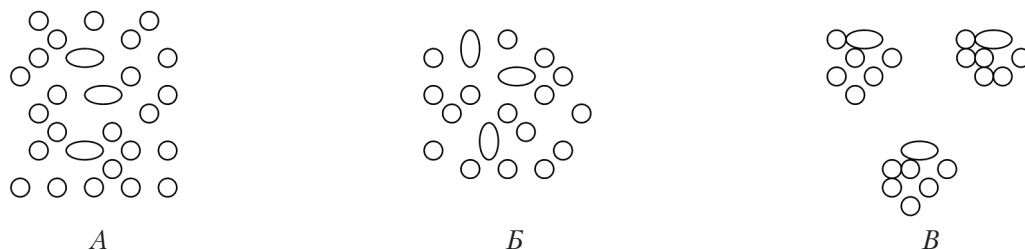


Рис. 2. Типи розміщення рослин видів роду Чемериця у фітоценозі на території Івано-Франківської та Львівської областей.

ва (*Convallaria majalis* L), Звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L), Перстач прямостоячий (*Potentilla erecta* L).

В Рогатинському районі при геоботанічному обстеженні було знайдено і визначено ч. чорну. Місце зростання Чемериці чорної Чортова гора — унікальний для Опілля осередок степової рослинності. Ч. чорна формує зріжені зарості площею 2,5 га. Частота трапляння у фітоценозі спорадична, відповідно до цього коефіцієнт трапляння дорівнює 30%. У фітоценозі ч. чорна зростає групами на значній площі (рис. 2В). Проективне покриття виду не перевищує 6%. У рослинному угрупованні трапляються види: Деревій звичайний, Звіробій плямистий, Цикорій дикий, Морква дика, Родовик лікарський, подорожник ланцето видний, Щавель кінський.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження показують, що види роду Чемериця широко розповсюджені на Прикарпатті. На території Івано-Франківської та Львівської областей види роду Чемериця утворюють значні зарості.

Проведені геоботанічні обстеження територій Івано-Франківської та Львівської областей свідчать про те, що види роду Чемериця можуть бути потенційно сировинними, однак для визначення стану їх ресурсів необхідно виконати додаткові дослідження. Це дозволить у майбутньому провести дослідження сировинних запасів цих видів та встановити об'єми можливих щорічних заготівель на даній території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР. — М.: ГУТК, 1976. — 340 с.
2. Визначник рослин Українських Карпат. — Київ: Наукова думка, 1977. — С. 338-339.
3. Івано-Франківська область: Географічний атлас: Мала Батьківщина / Відп. ред. Т.В. Погурельська. — К.: ТОВ «Видавництво «Мапа», 2005. — 20 с.
4. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / Відп. ред. А.М. Гродзінський. — К: Голов. Ред. УРЕ, 1990. — 544 с.
5. Растительные ресурсы России и сопредельных государств: Цветковые растения, их химический состав и использование. — С.-Пб.: Наука, 1994. — Т.8. — 248 с.
6. Киселюк О.І., Клапчук В.М., Тимчук О.В. Сторінками Червоної книги. — Яремче, 2001. — 138 с.
7. Червона книга України. Вони чекають на нашу допомогу / Упорядники О.Ю. Шапаренко, С.О. Шапаренко — Х.: Торсінг, 2002. — 336 с.
8. Флора УРСР. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т.3. — С. 67-74.

Г.І.Мельник, А.Р.Грицьук. Распространение растений рода Чемерица. Ивано-Франковск, Украина.

Ключевые слова: чемерица, виды, распространение.

В статье описаны результаты исследования мест произрастания растений рода Чемерица на территории Ивано-Франковской и Львовской областей. Последующие ресурсоведческие исследования позволят определить запасы сырья и возможность их промышленной заготовки.

G.I.Melnyk, A.R.Grytsyuk. The growing places of the plants of veratrum genus species. Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Key words: veratrum genus species, growing places.

The article represents the results of the study of the growing places of Veratrum genus species on the territory of Ivano-Frankivsk and Lviv regions. The next resources' investigations will allow define of plants resources of Veratrum genus species.

Надійшла до редакції 22.02.2009 р.